

*Justyna Wasil**

Działania liderek lokalnych z gmin wiejskich w kontekście realizacji polityk publicznych

Women local leaders' activities in the context of implementing public policies in rural municipalities

STUDIA I ANALIZY

Słowa kluczowe: samorząd terytorialny, gmina wiejska, liderki lokalne, polityka publiczna

Keywords: local government, rural municipality, woman, local lider, public policy

Abstrakt: Celem artykułu jest przedstawienie głównych kierunków działań podejmowanych przez liderki lokalne wpisujących się w realizację polityk publicznych w gminach wiejskich. W artykule wykorzystane zostały wyniki badań empirycznych (ankieta pocztowa i wywiady pogłębione). Wynika z nich, że kobiety, ze względu na proces socjalizacji i funkcjonujących w społeczeństwie stereotypów (kwestie tradycyjnie przypisywane płci żeńskiej), inaczej postrzegają realizację zadań publicznych np. dotyczących polityki edukacyjnej, senioralnej, kulturalnej oraz polityki rozwoju obszarów wiejskich.

Abstract: The main goal of the paper is presents the main directions of women local leaders' activities aimed at implementing public policies in rural municipalities. The article uses the results of empirical research (postal questionnaire and in-depth interviews). Research shows, due to the process of socialization and the issues stereotypically assigned to the female gender, (women perceive the implementation of public tasks differently), not only those related to education policy, senior policy, cultural policy, and to rural development policy.

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5684-9869>, politolog i historyk, adiunkt w Katedrze Administracji Publicznej, Wydział Politologii i Dziennikarstwa, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. E-mail: justyna.wasil@mail.umcs.pl

Wprowadzenie

Realizacja polityk publicznych, rozumianych jako implementacja założeń w poszczególnych obszarach życia wspólnoty, takich jak np. ochrona środowiska, zdrowia, opieka społeczna, oraz ich ewaluacja na poziomie gmin samorządowych, w tym najmniejszych jednostek z obszarów wiejskich, związana jest z działaniami podejmowanymi przez liderów lokalnych. W większości przypadków dotyczy aktywności mężczyzn, co oznacza, że projektują oni lub/i realizują polityki publiczne dla ogółu społeczeństwa z perspektywy i doświadczenia jednej płci. Kobiety, ze względu na proces socjalizacji i funkcjonujące w społeczeństwie stereotypy inaczej postrzegają realizację zadań publicznych. Dotyczy to zwłaszcza tradycyjnie przypisywanych płci żeńskiej kwestii z zakresu np. polityki edukacyjnej, senioralnej, kulturalnej, a niekiedy działań w ramach horyzontalnej polityki rozwoju obszarów wiejskich. Uwzględniając powyższe czynniki dla tematyki artykułu istotna jest teoria instytucjonalnych ram racjonalnego wyboru. Jeden z jej głównych autorów E. Ostrom wskazał, że polityki publiczne są złożonym zjawiskiem społecznym, uzależnionym od kontekstu oraz rodzaju interakcji między aktorami w działaniach publicznych¹. W lokalnym życiu publicznym, zwłaszcza w małych liczebnie gminach wiejskich, w których relacje bazują na kontaktach bezpośrednich, łatwe jest tworzenie struktur sieciowych², dla których bazą są funkcje wójta, radnego i sołtysa. Na poziomie gminnym możliwa jest też do zaobserwowania realizacja stworzonego przez H. Lasswella w latach 50. XX w. na podstawie procesu decyzyjnego modelu stadialnego³, który widoczny jest w działaniach podejmowanych przez liderki sprawujące mandat wójta i radnej.

Celem artykułu jest przedstawienie głównych kierunków działań podejmowanych przez liderki lokalne, wpisujących się w realizację polityk publicznych w gminach wiejskich. W artykule wykorzystane zostały wyniki badań empirycznych przy zastosowaniu techniki ilościowej i jakościowej. Pierwszy etap badania stanowiła ankieta pocztowa przeprowa-

¹ E. Ostrom, *Institutional Rational Choice: An Assessment of the Institutional Analysis and Development Framework*, [w:] P.A. Sabatier (red.), *Theories of the Policy Process*, Cambridge 2007, s. 26–28.

² Zob. A. Zybala, *Polityka publiczna wobec teorii i jej praktyki w Polsce*, «Wrocławskie Studia Politologiczne» 2015, vol. 18, s. 32.

³ K. Ronit, T. Porter, Harold D. Lasswell „*The Decision Process: Seven Categories of Functional Analysis*”, [w:] S.J. Balla, M. Lodge, E. Page (red.), *The Oxford Handbook of Classics in Public Policy and Administration*, Oxford 2015, s. 56.

dzona pod koniec kadencji 2014–2018 wśród radnych obu płci w gminach wiejskich czterech województw: lubelskiego, podlaskiego, podkarpackiego i świętokrzyskiego. Dobór próby był celowy, po pierwsze: to respondenci z rad z nikłą reprezentacją kobiet lub bez nich; po drugie: z rad ze znaczącą reprezentacją kobiet, tj. sześć i więcej⁴. W drugim etapie badań, tuż przed wyborami samorządowymi z 2018 r., przeprowadzone zostały (w tych samych województwach) wywiady pogłębione z liderami lokalnymi obu płci: wójtami, radnymi, sołtysami⁵. Badanie ankietowe zostało zaprojektowane w taki sposób, aby na podstawie uzyskanych opinii można było porównywać działania podejmowane przez liderów lokalnych obu płci. Scenariusz do wywiadów pogłębionych został przygotowany tak, aby skoncentrować się na przywództwie lokalnym kobiet, nawet w przypadku, kiedy respondentami byli mężczyźni. Dla realizacji założonego celu postawione zostały następujące pytania badawcze: Jak dużo jest liderek w gminach wiejskich i jakie funkcje pełnią? Czy istnieją płaszczyzny działań liderów lokalnych charakterystyczne dla kobiet? Które działania liderek lokalnych wpisują się w realizację polityk publicznych?

Liderki lokalne z obszarów wiejskich – charakterystyka

Dla kreowania i implementacji polityk publicznych istotna jest osoba lidera. „Wiedzie on prym” w danej dziedzinie, niekoniecznie będąc politykiem i zajmując stanowiska związane z władzą państwową lub samorządową. Może to być też człowiek pełniący funkcje kierownicze np. w organizacjach pozarządowych, organach samorządowych i państwowych. Lider charakteryzuje się specyficznymi cechami osobowości oraz umiejętnościami i wiedzą, jest kreatywny i potrafi motywować⁶. Jest to również osoba, która gromadzi wokół siebie innych w celu działania na rzecz wspólnych interesów. W ujęciu lokalnym wyraźnie zarysowuje się prospołeczna osobowość i postawa lidera, który zajmuje pozycję koor-

⁴ W efekcie w badaniu proporcje płci ułożyły się w następujący sposób: 30% kobiety, 70% mężczyźni, co odzwierciedliło procentowy skład rady statystycznej gminy po wyborach z 2014 r.

⁵ 42 wywiady w proporcjach odwróconych w stosunku do ankiety pocztowej – blisko 30% mężczyźni, niemalże 70% kobiety.

⁶ M. Drzonek, *Reelekcje prezydentów miast w wyborach bezpośrednich w Polsce*, Kraków 2013, s. 82; zob. szerzej: A. Kołomycew, B. Kotarba, *Interes polityczny w realizacji polityki oświatowej*, Warszawa 2018, s. 270–280.

dynatora działań grupowych⁷. Styl sprawowania przywództwa lokalnego (według różnych typologii np. demokratyczny, koncyliacyjny) umożliwia tworzenie struktur sieciowych i przechodzenie od rządzenia przez zarządzanie do współrządzenia⁸. Do grona liderów lokalnych, którzy uczestniczą w strukturach sieciowych w gminie wiejskiej, można zaliczyć przedsiębiorców, duchownych, nauczycieli, lekarzy i pielęgniarki, aktywistów, społeczników, a do grupy wyłonionych w formalnym głosowaniu należą wójt, radni i sołtysi.

Sfera publiczna i świat polityki, również lokalnej, to domena mężczyzn. Im ważniejsze stanowisko, tym jest zajmowane rzadziej przez kobiety. Liderki lokalne na obszarach wiejskich stanowią przede wszystkim sołtyski, których odsetek wśród osób sprawujących tę funkcję wynosi ponad 43%, wśród radnych jest ich ok. 30% a w przypadku wójtów tylko 12%. Jak wynika z tabeli 1 odsetek kobiet we władzach lokalnych z wyborów na wybory zwiększa się, co oznacza, że w wielu gminach wiejskich uzyskują one realny wpływ na implementację polityk publicznych.

Tabela 1. Odsetek kobiet w samorządzie wiejskim

Kobiety w wyborach samorządowych		Wybory do rad % wybranych	Wybory na wójtą % wybranych	Wybory na sołtysa % wybranych
Data wyborów	1990	11	–	–
	1994	13	–	–
	1998	16	–	–
	2002	18	7	–
	2006	21	8	–
	2010	25	9	31
	2011	–	–	35
	2014	27	11	36
	2015	–	–	39
	2018	30	12	40
2019	–	–	43	

„–” oznacza brak wyborów w danym roku lub brak danych.

Wybory samorządowe do 2018 r. odbywały się co cztery lata, od 2002 r. wójt jako organ monokratyczny wybierany jest w wyborach bezpośrednich, a wybory sołtysów najczęściej odbywają się rok po wyborach samorządowych.

Źródło: Zestawienie własne na podstawie danych GUS, PKW i I. Przybysz, *Kobiety w polityce lokalnej. Strategie partii politycznych w wyborach samorządowych w 2018 roku*, Badania, Ekspertyzy, Rekomendacje, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2019, s. 20 i in.

⁷ U. Ziemiańczyk, *Aktywność lidera jako zaczątek samoorganizacji w zmieniających się warunkach społecznych i gospodarczych*, «Wieś i Rolnictwo» 2003, Suplement vol. 3 (120), s. 305–306.

⁸ Z. Machelski, *Lokalny wymiar polityki publicznej*, «Wrocławskie Studia Politologiczne» 2015, vol. 18, s. 85.

Różnice w odsetku kobiet i mężczyzn we władzach samorządowych nie mają uzasadnienia w przesłankach praktycznych, np. wykształceniu, kompetencjach⁹. Należy ich raczej upatrywać w stereotypach zakorzenionych w społeczeństwie, które można je podzielić na auto i heterostereotypy, czyli odnoszone do własnej i przeciwnej płci¹⁰. Stereotypy płci funkcjonują w stosunku do cech psychicznych, ról społecznych, cech fizycznych i zawodów¹¹. Dla lokalnej działalności publicznej kobiet najtrudniejsze do przełamania są te, zbudowane na opozycyjnym współfunkcjonowaniu płci w społeczeństwie. W konsekwencji mężczyźni postrzegani są jako osoby aktywne, samodzielne, skuteczne, stałe, energiczne, racjonalne, potrafiące oceniać i abstrahować a tym samym pożądane w sferze władzy. Kobiетom zaś przypisywane są cechy takie jak: pasywność, zależność, łagodne usposobienie, skromność, chwiejność, słabość, emocjonalność¹², nakreślając ich tradycyjną rolę przypisaną do sfery prywatnej. Stereotypy odnoszące się do płci żeńskiej są powiązane z rolą matki i opiekunki, kobiety dbającej o wygląd jako elementem konstytuującym ją, poziomem intelektualnym odbiegającym od mężczyzny, co wpływa na kompetencje (lub ich naturalny brak, np. technicznych). W efekcie kobieta funkcjonująca w sferze publicznej łamie ustalony „porządek” świata. Teoretycznie, żeby osiągnąć sukces (np. reelekcję) nie powinna wykazywać cech męskich, a w swojej ewentualnej działalności zająć się sprawami oświaty, zdrowia, pomocy społecznej i kultury¹³. Konsekwencje myślenia stereotypowego widoczne są w odniesieniu do liderów lokalnych, których świat według statystyk, pozostaje nadal męskim (tabela 1).

⁹ Statystyczna Polka jest lepiej wykształcona od statystycznego Polaka, <https://stat.gov.pl/kobiety-i-mezczyzni-w-europie/bloc-2a.html?lang=pl> (12.02.2022).

¹⁰ E. Aksamit, *Sprawczość i współsprawczość a stereotypy płci*, «Przegląd badań edukacyjnych» 2016, nr 22 (1), s. 67.

¹¹ Zob. szerzej: K. Deaux, L.L. Lewis, *Components of gender stereotypes*, «Psychological Documents» 1983, nr 13, s. 25–83.

¹² A. Bielak, *Kobieta jako więzień konwencji. Kształtowanie etosu życiowego wobec współczesnych uwarunkowań i stereotypów*, «Acta Humana» 2015, nr 6 (1), s. 107–108.

¹³ Jest to wyraźnie widoczne w przypadku parlamentarzystek. Zob. szerzej: K. Rosół, *Kobieta – polityk – stereotypy płciowe a rzeczywistość społeczno-polityczna*, «Władza sądownia» 2018, nr 15, s. 48.

Znaczenie płci dla lokalnego procesu decyzyjnego – wyniki badania ankietowego

Kobiety i mężczyźni, którzy w wyniku wyborów samorządowych z 2014 r. uzyskali mandaty to osoby, które urodziły się, a często też ukształtowały swoje postawy społeczne i obywatelskie, jeszcze w poprzednim stuleciu. W toku socjalizacji otrzymały wzorce zachowań odpowiednie dla obu płci. Kobiety jako te mające w sobie ciepło, instynkt opiekuńczy, cierpliwość, są uległe i przynależą do sfery prywatnej, tj. rodziny, domu, dzieci. Mężczyźni, jako osoby zdecydowane o silnym charakterze, z łatwością podejmujące decyzje¹⁴, w sposób naturalny przypisywani są do sfery publicznej. Ma to swoje konsekwencje w postaci wykształcenia umiejętności i wrażliwości w zależności od płci i adekwatnie do płaszczyzn przypisywanej każdej z nich, co skutkuje przywiązywaniem większej wagi do konkretnych sfer funkcjonowania człowieka. W badaniu ankietowym respondenci odnosząc się do doświadczeń własnych płynących z członkostwa w radzie wskazali, które obszary odpowiadające politykom publicznym są „wrażliwie” lub nie na płeć lokalnych decydentów. Ankietowani najczęściej twierdzili, że w lokalnym procesie decyzyjnym płeć nie ma znaczenia: w kwestiach społecznych niemalże 40%, gospodarczych 48%, finansowych 46% i infrastruktury technicznej 43%. Wyjątek stanowiły kwestie socjalne oraz edukacja. To przywołane płaszczyzny największy odsetek respondentów wskazywał jako domenę kobiet (odpowiednio 46% i 39%). Skupiając się na odpowiedziach ankietowanych, którzy w zdecydowany sposób wskazywali na istnienie różnic między płciami, przejawiających się w procesie decyzyjnym (w tabeli 2 kolumny „tak” i „nie”), to kobietom przypisywane było przywiązywanie większej wagi w porównaniu do mężczyzn, do kwestii społecznych (37%), finansowych (17%) i gospodarczych (15%). Odmienna sytuacja wystąpiła w przypadku oceny infrastruktury technicznej, która częściej była uznawana za domenę mężczyzn (17%) niż kobiet (14%) (tabela 2).

¹⁴ E. Ślęzak, *Przemiany w rolach społecznych kobiet i mężczyzn*, „Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie” 2003, vol. 10, s. 197–201.

Tabela 2. Ocena zaangażowania kobiet w gminny proces decyzyjny

Płaszczyzna	N %	Opinia					Ogółem
		Tak	Nie	Płeć nie ma znaczenia	Trudno powiedzieć	Brak odpowiedzi	
Kwestie społeczne	N	207	26	222	38	63	556
	%	37,2	4,7	39,9	6,8	11,3	100
Kwestie socjalne	N	255	19	177	34	71	556
	%	45,9	3,4	31,8	6,1	12,8	100
Kwestie gospodarcze	N	82	59	266	51	98	556
	%	14,7	10,6	47,8	9,2	17,6	100
Kwestie finansowe	N	92	56	257	53	98	556
	%	16,5	10,1	46,2	9,5	17,6	100
Kwestie edukacyjne	N	217	23	194	37	85	556
	%	39,0	4,1	34,9	6,7	15,3	100
Kwestie inwestycji w infrastrukturę techniczną	N	80	95	240	57	84	556
	%	14,4	17,1	43,2	10,3	15,1	100

Źródło: J. Wasił, *Przywództwo lokalne kobiet w gminach wiejskich*, w druku.

Potwierdzeniem różnego podejścia obu płci do realizacji polityk publicznych na szczeblu lokalnym jest język, jakim przy wypełnianiu pytań otwartych lub półotwartych posługiwali się respondenci badania ankietowego. Mężczyźni na lokalną sferę publiczną patrzą przedmiotowo, używając określeń „infrastruktura”, „drogi”, „kanalizacja” zaś w wypowiedziach kobiet dominuje podejście podmiotowe: „ludzie”, „mieszkańcy”, „dzieci”¹⁵.

¹⁵ Analiza słownictwa na podstawie odpowiedzi na pytania otwarte i półotwarte zawarte w kwestionariuszach ankiety. J. Wasił, *Przywództwo lokalne kobiet w gminach wiejskich*, w druku.

Infrastruktura techniczna – wnioski z wywiadów

W ujęciu horyzontalnym liderki lokalne w gminach wiejskich wdrażają politykę rozwoju obszarów wiejskich. Uczestniczki etapu badania techniką wywiadów pogłębionych najczęściej deklarowały realizację różnego rodzaju inwestycji w infrastrukturę techniczną. Często było to powiązane z uzyskaniem dofinansowania z funduszy UE lub programów krajowych. W odniesieniu do infrastruktury technicznej liniowej, najczęściej wskazywane były inwestycje drogowe, i to niemalże przez wszystkie rozmówczynie bez względu na pełnioną funkcję¹⁶: [...] *wybudowaliśmy mnóstwo dróg, różnych, drobnych [...], żeby też ułatwić ludziom dotarcie do różnych miejsc, bo to też napędza gospodarkę* (ZWrX1). Realizowane inwestycje zależały od lokalizacji gminy, np. inne były niezbędne w gminach sąsiadujących z dużym miastem¹⁷, a inne w jednostkach zagrożonych podtopieniami i osuwiskami¹⁸. W ujęciu przekrojowym zgromadzonego materiału sposób postrzegania realizacji polityk publicznych, ich długofalowość i skomplikowana struktura oraz szeroki wachlarz mechanizmów charakteryzował głównie liderki na stanowisku wójta. Dla radnych i sołtysów infrastruktura drogowa była istotna jako widoczny i trwały efekt podejmowanych przez nie działań, również w kontekście przyszłej rywalizacji wyborczej. Część rozmówców z tejże grupy podkreślała świadomość procedury przetargowej, źródeł finansowania, ze szczególnym uwzględnieniem dotacji z UE, oraz wpisywania się realizowanych inwestycji w krajowe i unijne plany rozwoju obszarów wiejskich¹⁹. Podczas gdy dla radnych drogi stanowiły sztandarowe zadanie, wójtowie postrzegali je jako jeden z elementów zarządzania publicznego. W gminach podmiejskich istotną kwestią i wyzwaniem²⁰ dla liderki lokalnych była realizacja projektów związanych z infrastrukturą drogową i komunikacją

¹⁶ Por. J. Korczak, *Władztwo administracyjne gminy na przykładzie niektórych rozwiązań w zakresie zarządzania drogami publicznymi*, «Studia Iuridica» 2020, vol. 85, s. 162; zob.: C. Trutkowski, *Kondycja samorządu terytorialnego – różne perspektywy, rozbieżne interpretacje*, [w:] G. Gorzelak (red.), *Polska gmina 2015*, Warszawa 2016, s. 47.

¹⁷ Np. położenie nawierzchni asfaltowej dla nowych mieszkańców przenoszących się z miasta i sytuujących swoje domy przy drogach gruntowych (WZoX1).

¹⁸ Np. drogi betonowe (WTjX1).

¹⁹ (ZRbY1), (WZmY2), (WZhX1), (ZWrY11).

²⁰ Zob. szerzej: B. Mazurek, *Transport publiczny – diagnoza perspektyw rozwoju samorządowych usług publicznych*, [w:] C. Trutkowski (red.), *Realizacja usług publicznych w jednostkach samorządu terytorialnego – ograniczenia, możliwości rekomendacje*, Warszawa 2016, s. 111–115.

publiczną²¹. Projekty dotyczące komunikacji publicznej prowadzone były we współpracy z miastami wojewódzkim w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych²² wpisując się w realizację nie tylko polityki rozwoju obszarów wiejskich ale i polityki miejskiej.

Inne inwestycje techniczne w postaci wodociągów, kanalizacji i oczyszczalni ścieków były wspomniane głównie przez liderki, które pełniły funkcję wójta. Po przystąpieniu do UE, wiele z badanych gmin zrealizowało projekty dotyczące infrastruktury wodociągowej, rzadziej była to kanalizacja, choćby ze względu na uwarunkowania w postaci rozproszonej zabudowy. Niekiedy zmuszało to liderki lokalne do alternatywnych działań np. dofinansowania przydomowych oczyszczalni²³. Wskazane elementy infrastruktury technicznej wymagają długotrwałego procesu realizacji poprzedzonego sporządzaniem dokumentacji i ubiegania się o dofinansowanie oraz pochłaniają znaczne nakłady finansowe²⁴. Oczyszczalnie ścieków, które w pierwszej dekadzie XXI w. były osiągnięciem władz gminnych (np. poprzedniego wójta, często mężczyzny) dla rozmówczyń okazały się być problematyczne, ponieważ po latach użytkowania wymagały remontu i unowocześnień: *Mamy starą oczyszczalnię – 20 lat. Trzeba już się za to zabrać* (WToX1). Innym działaniem wpisującym się w rozwój obszarów wiejskich pod kątem infrastruktury, a podkreślanym przez liderki lokalne, było wykorzystanie technologii proekologicznych, w tym z odnawialnych źródeł energii. W jednostkach z dużym wpływem kobiet na proces decyzyjny²⁵ nowoczesne rozwiązania z powodzeniem wdrażane były na kilka lat przed zakończeniem kadencji samorządu lokalnego poddanej analizie: *solary, przydomowe oczyszczalnie ścieków, fotowoltaika. To jakieś 3–5 lat temu było robione. My w porównaniu do gmin sąsiednich byliśmy pierwsi z tymi rozwiązaniami* (ZRbY1).

Do realizacji powyższych zadań i implementacji polityk publicznych niezbędna jest strategia rozwoju gminy oraz plan zagospodarowania przestrzennego. Dokumenty te były oceniane przez liderki lokalne sprawujące mandat wójta jako kluczowe: *Przede wszystkim uchwaliliśmy nową strategię w gminie [nazwa]. Taką ukierunkowującą wszystkie działania w gminie na rozwiązywanie różnych problemów. [...] wynika z tego wiele działań... zmiany*

²¹ (WZoX1).

²² Zob. szerzej: K. Kuć-Czajkowska, *Obszary funkcjonalne miast wojewódzkich w Polsce. Przestrzeń współpracy i konkurencji samorządów terytorialnych*, Lublin 2019, s. 188–191.

²³ (ZRbY1).

²⁴ (ZRbY19).

²⁵ Znacząca liczba kobiet w radzie, zastępczyni wójta, która specjalizowała się w pozyskiwaniu środków zewnętrznych, a następnie objęła funkcję wójta.

w *Planach Miejscowego Zagospodarowania (WZoX1)*. Proces przygotowywania dokumentów planistycznych bywa długotrwały i niejednokrotnie wykracza poza jedną kadencję władz samorządowych. Od lokalnych decydentów wymaga szerokiej perspektywy podejścia do potrzeb lokalnej społeczności. Kluczowe jest uwzględnienie możliwości rozwojowych, ale i zagrożeń wynikających z błędnie skonstruowanych strategii i planów²⁶ oraz świadomości występowania potencjalnych konfliktów między lokalnymi interesariuszami²⁷. Jest to proces długofalowy i ze względu na wielopłaszczyznowe skutki powinien nosić znamiona konsekwentnego planowania rozwoju gminy²⁸ wpisującego się w realizację polityk publicznych zarówno horyzontalnych jak i sektorowych.

Zabezpieczenie społeczne i zdrowotne – wnioski z wywiadów

W ujęciu horyzontalnym, liderki lokalne jako istotne wskazywały działania korespondujące z realizacją polityki społecznej, a sektorowo z polityką zabezpieczenia społecznego i ochroną zdrowia. Respondenci w badaniu ankietowym wskazali, że kobiety są wrażliwe na szeroko pojętą sferę społeczną. Materiał empiryczny zebrany w wyniku analizy wywiadów pogłębionych potwierdza dużą wagę przywiązywaną przez rozmówczynie do inwestycji w infrastrukturę społeczną, którą na obszarach wiejskich najczęściej stanowiły świetlice, w mniejszym stopniu domy pomocy czy kluby aktywności. Świetlice wiejskie wskazywane były jako placówki wykorzystywane do różnorodnej działalności lokalnej: kulturalnej, sportowej, pielęgnowania tradycji, socjalnej.

W implementacji polityk publicznych liderki lokalne koncentrowały działania wokół osób starszych, zwłaszcza w gminach peryferyjnych i wyludniających się. Na poziomie lokalnym posunięcia te można podzielić na interwencyjne i optymalizujące. Pierwszy model to działania doraźne, realizowane przez jednostki pomocy społecznej a w efekcie skutkujące marginalizacją świadczeniobiorców. Drugi, oprócz zaspakajania potrzeb podstawowych, zapewnia realizację polityki lokalnej sprzyjającej

²⁶ C. Trutkowski, *Kondycja samorządu terytorialnego – różne perspektywy...*, s. 37.

²⁷ Zob. T. Kaczmarek, M. Wójcicki, *Uspołecznienie procesu planowania przestrzennego na przykładzie miasta Poznania*, «Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny» 2015, vol. 1, s. 234.

²⁸ Zob. szerzej: J. J. Parysek, *Rola lokalnego samorządu terytorialnego w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym gminy*, «Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny» 2015, vol. 3, s. 30.

procesom integracji osób starszych ze społecznością np. uniwersytety trzeciego wieku, kluby seniora²⁹.

W przypadku liderów lokalnych, zwłaszcza na stanowisku wójta, duże znaczenia ma realizacja modelu optymalizującego, przez np. zaspokajanie potrzeb seniorów i instytucjonalnej opieki nad nimi od domów dla seniorów, ośrodków dziennego pobytu do rekreacyjnych klubów seniora. Do uruchomienia placówki dla seniorów adaptowane były stare budynki znajdujące się w posiadaniu gminy, np. szkoły czy dworki³⁰. Podejmowane działania często finansowane były z programu Senior+/Senior-Wigor³¹: *W chwili obecnej otrzymaliśmy dofinansowanie na „Seniora+”. [...] nasze działania są szerokie – patrzę pod ludzi, patrzę na miejscowość, patrzę, co jest tym bardziej potrzebne [...] na te odległe wsie, gdzie ludność ma problem, to są ludzie starsi, młodzi powyjeżdżali [...]. I ci ludzie praktycznie przez tydzień, miesiąc są sami, a potrzebują opieki. Nie do końca wystarczyłoby np. rozwiązanie asystent rodziny. Słucham czego oczekuje społeczeństwo, o czym mówią i zastanawiam się [...]. Dobrze by było chyba pójść w jakiś Dom starców czy Dom Pomocy Społecznej (ZRFX1). Program Senior+ stwarza możliwość zorganizowania rehabilitacji, warsztatów i zagospodarowania czasu. Niesie ze sobą jednak ryzyko dla budżetu gminy wiejskiej finansowania i utrzymania budynków zaadaptowanych pod domy seniora, które mogą stać się znacznym obciążeniem³². Innym przykładem działań liderów lokalnych na rzecz osób starszych są kluby seniora³³. W niektórych z badanych gmin powoływane do życia tego rodzaju jednostki zapewniały osobom w wieku podeszłym zagospodarowanie czasu, ćwiczenia fizyczne, szkolenia, w tym z użytkowania Internetu i spotkania o charakterze towarzyskim³⁴.*

Analizując implementację polityki senioralnej przez liderki lokalne należy stwierdzić, że: po pierwsze: decydowały się one na następujące rozwiązania: domy, kluby, akademie seniora, a przy wykorzystaniu infrastruktury gminnych ośrodków kultury nawet na uniwersytety trzeciego

²⁹ Zob. szerzej: M. Kuś, M. Szwed, *Realizacja potrzeb ludzi starszych a zadania samorządu terytorialnego*, «Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie Seria: Res Publica» 2012, wydanie specjalne, s. 314–315.

³⁰ (ZRfY15).

³¹ Uchwała Nr 34 Rady Ministrów z dnia 17 marca 2015 r. w sprawie ustanowienia programu wieloletniego „Senior-WIGOR” na lata 2015–2020, M.P. z 2015 r. poz. 341.

³² (ZWY1).

³³ Pełnią one cztery podstawowe funkcje: kompensacyjną, psychoterapeutyczną, integracyjną, adaptacyjną oraz dodatkowo grup samopomocowych dla osób w starszym wieku, M. Kuś, M. Szwed, *Realizacja potrzeb ludzi starszych a zadania...*, s. 325.

³⁴ (ZWnX1).

wieku³⁵. Po drugie, różnorodność stosowanych narzędzi i sposobów narracji kobiet w odniesieniu do osób starszych zarejestrowany podczas przeprowadzania wywiadów świadczy o szczególnej wadze przywiązywanej przez liderki lokalne do kwestii zabezpieczenia seniorów.

Rosnący odsetek potrzebujących zwiększa popyt na usługi systemu świadczeń społecznych oraz wpływa na rynek dóbr i usług socjalnych. Można to zauważyć w odniesieniu do tzw. administracji świadczącej (ochrony zdrowia, opieki, edukacji i kultury) zwłaszcza na szczeblu lokalnym³⁶. Perspektywa pomocy i zaspokajania potrzeb osób zagrożonych wykluczeniem dotyczyła nie tylko seniorów, ale i osób niepełnosprawnych fizycznie i intelektualnie: *Wypracowałam to, tak? Ale trzeba czasu jak z osobami niepełnosprawnymi. Tak cały czas do tego nawiązuje, to jest też istotna rzecz. Jak zrobiliśmy ŚDS to w miejscowości [nazwa] to był pierwszy [w okolicy – J.W.] ŚDS (WZmX1), co niekiedy w fazie projektowania przedsięwzięcia powodowało sprzeciw lokalnej społeczności³⁷. Wskazany rodzaj działań liderek lokalnych w sferze socjalnej wykraczał poza podstawowe elementy z katalogu zadań gminy, tj. stricte funkcjonowania ośrodków pomocy społecznej³⁸ nie tylko w przypadku liderek lokalnych sprawujących mandat wójta, ale i pozostałe funkcje samorządowe. Postępujące procesy starzenia się społeczności lokalnych i wyludniania wsi zmieniają oczekiwania mieszkańców małych miejscowości również w stosunku do sołtysa. W przeszłości funkcja ta opierała się na organizacji zebrań sołeckich i inkaso podatku rolnego. Coraz częściej ewoluuje w kierunku opieki nad osobami starszymi: *Więc sołtys jest od tego, żeby im pomóc. Więc pomagam im praktycznie w każdej sferze życia, [...] jestem wioskowy kierowca, zakupowicz, do lekarza umawiam, [...] to było lekkie zaskoczenie, że nawet potrafią przyjść poprosić w pogrzebie o pomoc (ZRbY19).**

Funkcjonowanie ośrodków zdrowia oraz kompleksowe zaspokajanie potrzeb zdrowotnych społeczności lokalnej jest istotnym elementem realizacji polityk publicznych. Jest to istotne zwłaszcza w obliczu problemów

³⁵ (WTuX1).

³⁶ M. Zrałek, *Zadania samorządu terytorialnego wobec wyzwań starzejącego się społeczeństwa*, «Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach» 2016, vol. 290, s. 174.

³⁷ A. Wontorczyk, *Egoistyczni czy oszukani. Syndrom Nimby na przykładzie inwestycji drogowych*, «Czasopismo Psychologiczne» 2015, vol. 21 (2), s. 141.

³⁸ A. Finster, P. Zientkowski, *Problemy bezpieczeństwa społecznego jako wyzwanie dla gminy – jednostki samorządu terytorialnego*, «Przestrzeń, Ekonomia, Społeczeństwo» 2015, vol. 8 (2), s. 204–205.

demograficznych i procesu starzenia się społeczeństwa³⁹. Wskazana tematyka poruszana była głównie przez liderki lokalne na stanowisku wójta. Najczęściej wypowiedzi dotyczyły inwestycji technicznych, co wpisywało się w katalog zadań gminy i powiązane było z uzyskiwaniem dotacji⁴⁰. Rzadziej pojawiała się szersza koncepcja budowy „gminnego systemu” ochrony zdrowia z uwzględnieniem usług rehabilitacyjnych oraz farmaceutycznych⁴¹. Ostatni z elementów wchodzących w zakres polityki społecznej to działania w ramach aktywizacji bezrobotnych. Liderki z gmin wiejskich podejmowały je stosunkowo rzadko. Obszar powyższy nie należy do zadań ustawowo przydzielonych gminie, dlatego pojawiał się w kontekście współpracy z powiatowymi urzędami pracy, np. prac remontowych budynków użyteczności publicznej w ramach robót publicznych⁴².

Oświata i edukacja – wnioski z wywiadów

W ujęciu sektorowym działania wpisujące się w politykę edukacyjną to jedna z najistotniejszych dla liderek lokalnych płaszczyzn działalności publicznej. Szkoły i biblioteki pojawiały się w wypowiedziach głównie wójtów, przekrojowo od inwestycji technicznych jak termoizolacja, wyposażenie sal: *Decyzja była moja, natomiast realizacja spoczywała na szkolenie i doskonale z tego się panie wywiązały [...] od września wracamy do świetnej warunków: [sale – J.W.] chemiczne, biologiczne, pracownia fizyki i informatyki, językowa. Wyposażamy sale pod tym względem dla naszych uczniów naprawdę na wysokim poziomie, tak żeby ich start już poza szkołą podstawową nie wykluczał ich ani nie ograniczał w większych miastach (WZhX1), aktywizacji uczniów poprzez wdrażanie systemu nagród⁴³, współpracy z nauczycielami⁴⁴, problemów związanych z przejmowaniem szkół od powiatu⁴⁵ aż do ułożenia na nowo sieci szkół gminnych po wprowadzeniu reformy edukacji związanej z likwidacją gimnazjów⁴⁶. Szeroka per-*

³⁹ Zob. K. Wojtczak, *Kompetencje i zadania jednostek samorządu terytorialnego w zakresie bezpieczeństwa zdrowia ludności*, «Studia Prawa Publicznego» 2018, vol. 3 (23), s. 12–13, 25–31.

⁴⁰ (WTuX1).

⁴¹ (WTaX1).

⁴² (WTwX1).

⁴³ (ZWnX1).

⁴⁴ (ZWnX1).

⁴⁵ (WTuX1).

⁴⁶ (ZRpX1), (WZoX1).

spektywa postrzegania polityki oświatowej przez liderki lokalne pokazuje z jednej strony, że bardzo ważny jest dla nich adresat podejmowanych działań czyli człowiek, a z drugiej nie zaniedbują one stereotypowo męskiej domeny czyli płaszczyzny infrastruktury technicznej związanej z budynkami szkolnymi. Problematyka oświaty rzadziej pojawiała się w wypowiedziach radnych i sołtysek. Temat ten poruszany był w związku z pracą zawodową respondentów, tzn. nauczycieli, wysiłkami na rzecz organizacji sieci szkół w gminie⁴⁷, budową nowej szkoły we własnej miejscowości w kontekście zasług dla przyszłych pokoleń⁴⁸.

Kolejnym przykładem działań w obrębie implementacji polityki edukacyjnej były inwestycje w przedszkola i żłobki, które dla części liderek lokalnych były główną motywacją do pracy samorządowej i w efekcie przyniosły międzynarodowe nagrody: *[Przedszkole – J.W.] zostało w tym roku nagrodzone znakomicie, bo nasza gmina została nominowana do europejskiego konkursu pod nazwą „Innowacje w Polityce”. Znaleźliśmy się w gronie osiemdziesięciu gmin z całej Europy, nominowanych w tym prestiżowym konkursie (WZoX1)*. O inwestycjach w przedszkola i żłobki wspominali w wywiadach głównie wójtowie, z dwóch powodów: po pierwsze, ze zdiagnozowanej potrzeby społecznej, po drugie, możliwości uzyskania dofinansowania⁴⁹, np. z programu Maluch⁵⁰. W wywiadach pogłębionych funkcjonowanie bibliotek, jako realizacja potrzeb wyższego rzędu, było znacznie rzadziej poruszane niż tematyka szkół. Biblioteki w aspekcie edukacyjnym były powiązane z działaniami miękkimi, długofalowymi, nastawionymi na rozwój kapitału ludzkiego i społecznego, wyrównywania szans dzieci i młodzieży i promowania czytelnictwa⁵¹.

Kultura – wnioski z wywiadów

Wyróżniającą się płaszczyzną działalności podejmowanej przez liderki lokalne na obszarach wiejskich była ta z pogranicza rozrywki lokalnej, kultury i sportu. Charakteryzowała ją duża liczba projektów i różnorodność przeprowadzanych akcji oraz zaangażowanie oprócz kobiet na stanowisku

⁴⁷ (ZWnX1).

⁴⁸ (ZRfY15).

⁴⁹ Ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3, Dz.U. z 2018 r. poz. 603, 650, 1544, 1629, z 2019 r. poz. 60.

⁵⁰ Charakterystyka rządowego programu „Maluch Plus”, <https://www.gov.pl/web/rodzina/program-maluch-plus-2017> (28.12.2021).

⁵¹ (WZoX1).

wójtów również tych pełniących funkcję radnych i sołtyszek. Podejmowane działania można ująć w dwie grupy. Pierwsza, odnosiła się do inwestycji technicznych w budynki użyteczności publicznej o przeznaczeniu społecznym, socjalnym i kulturowym. Druga, to organizacja spotkań, wydarzeń, imprez, koncertów, zawodów czy konferencji. W niektórych gminach realizowane projekty miały charakter kompleksowy łączący obie wskazane powyżej grupy: *Drugi taki budynek z tych nowych, wychodzący naprzeciw oczekiwaniom, potrzebom, aktywnościom mieszkańców, to jest Inkubator Przedsiębiorczości Produktu Lokalnego. [...] koło gospodyń i sołectwo słynie z tego, że nasze kobiety robią na wszystkie imprezy pierogi, przetwory i chcemy im takie miejsce dać, gdzie będą mogły łączyć te funkcje tej przedsiębiorczości lokalnej, zbytu tych produktów, ale też miejsce, gdzie będą się mogli mieszkańcy spotkać, zrobić zebranie, imprezę, szkolenie, czy zajęcia (WZoX1).*

Aktywność w obszarze kultury w gminach wiejskich kojarzy się z różnego rodzaju imprezami, często wpisanymi w tradycję wiejską i wynikającymi z kalendarza rolniczego jak dożynki oraz imprezami okolicznościowymi: dniem kobiet, dziecka, spotkaniami świątecznymi. Wskazane elementy kultury wiejskiej charakteryzują niemalże każdą gminę bez względu na płeć decydentów. Jednakże w przypadku jednostek zarządzanych przez liderki lokalne można dostrzec większą różnorodność podejmowanych działań i ich wielowymiarowość: *[...] robię spotkania z ciekawymi ludźmi [...] pan zajmuje się ziołolecznictwem [...] Zrobiłam też spotkanie, [...] na reprezentowanie mapy zagrożeń przez policję [...] mieliśmy całą salę zapełnioną [...]. Prosiłam panią dyrektor biblioteki [...] czy jest w stanie przygotować historię np. miejscowości, gdzie przedstawiliśmy prawie 4 stulecia historii w bardzo ciekawy sposób. [...] np. choinkę gminną zrobiliśmy, gdzie uczestniczę sama, zabawiam ludzi, przebieram się tak jak oni [...]. Mam też chóry, że tak nazwę świeckie i religijne i np. w okresie poświątecznym, robimy wieczory kolęd [...]. Oprócz tego mam swoją imprezę dużą z Lasami [Państwowymi – J.W.] z kołem łowieckim i Amazonkami (ZRfX1).* Wskazana w powyższym cytacie wielość podejmowanych działań we współpracy z różnymi podmiotami obrazuje, po pierwsze: aktywne podejście liderek lokalnych z gmin wiejskich do płaszczyzny, która stwarza duży potencjał do budowania przywództwa; po drugie: funkcjonowanie lokalnych struktur sieciowych lepiej dostosowanych do realizacji polityk publicznych niż hierarchiczne i ograniczone pod względem udziału we władzy instytucje i organy państwowe⁵².

⁵² Por. Z. Machelski, *Lokalny wymiar polityki publicznej*, «Wrocławskie Studia Politologiczne» 2015, vol. 18, s. 82.

Podsumowanie

Kobiety we władzach gminnych stanowią niewielką grupę, a im wyższe stanowisko jest ich mniej, a więc i wpływ na proces decyzyjny oraz implementację polityk publicznych jest słabszy. Ze względu na sposób socjalizacji, czyli wychowanie do społecznej roli matki, żony, opiekunki zyskują odmienną od mężczyzn wrażliwość społeczną. W konsekwencji ich udział w sprawowaniu władzy jest wartościowy, bowiem uzupełnia męską perspektywę rządzenia kobiecym podejściem. W gminach wiejskich podejście to charakteryzuje się przywiązywaniem większej wagi przez liderki w porównaniu do liderów do: kultury, oświaty oraz zabezpieczenia społecznego i zdrowia, jednocześnie bez zaniedbywania infrastruktury technicznej.

Liderki lokalne realizują polityki publiczne w obrębie ram prawnych wytyczonych zadaniami gminy, a jakość podejmowanych przez nie działań jest uzależniona od kilku czynników. Po pierwsze, bez względu na płeć związana jest z polityką jako grą o uzyskanie władzy. Wiąże się to z inwestycjami namacalnymi, materialnymi jak drogi, często kapitałochłonnymi, ale i realizowanymi z uzyskanym dofinansowaniem z poziomu centralnego lub UE. W zależności od stanowiska i funkcji, droga czy chodnik to wręcz obowiązkowa inwestycja dla radnych i sołtysów, dla wójtów częściej element większej całości, choć również niezbędny do zaistnienia w pamięci wyborcy.

Po drugie, kobietom sprawującym władzę lokalną przypisywane są płaszczyzny działalności, które stereotypowo powiązane są z ich płcią, jak edukacja, opieka społeczna, kultura. Proces socjalizacji, doświadczenie życiowe i wykształcenie⁵³ utwierdzają liderki lokalne, że wskazane dziedziny są dla nich istotne, o czym świadczy liczba i rodzaj przykładów zarejestrowanych podczas wywiadów. Dla wszystkich funkcji samorządowych analizowanych w artykule największe znaczenie miała płaszczyzna kultury, zarówno w ujęciu realizowania polityki publicznej, tworzenia struktur sieciowych, jak i pola aktywności, na którym przejawiają się naturalne predyspozycje i zainteresowania pozwalające na budowę wizerunku aktywnego i zaangażowanej liderki lokalnej.

⁵³ Liderki lokalne statystycznie mają wyższy poziom wykształcenia niż liderzy lokalni, częściej z zakresu nauk społecznych, humanistycznych, ekonomicznych niż technicznych i pracują w zawodach sfeminizowanych, zwłaszcza na obszarach wiejskich np. są to urzędniczki, nauczycielki. Wnioski na podstawie wyników badań własnych przeprowadzonych techniką ankiety pocztowej oraz danych z Banku Danych Lokalnych GUS.

Po trzecie, jest to sposób, w jaki liderki lokalne implementują polityki publiczne. W większym stopniu można obserwować to nie w zakresie realizacji zadań obowiązkowych gminy, a raczej fakultatywnych, jak ośrodki opieki nad seniorami czy żłobki, których tworzenie finansowane z programów centralnych jest opcjonalne. Działania podejmowane przez liderki lokalne pełniące funkcje radnych i sołtyszek w obliczu zbyt małego budżetu to z kolei przykład racjonalnego podejmowania decyzji w warunkach ograniczonych zasobów finansowych. Są one realizowane z wykorzystaniem pracy społecznej, pieniędzy składowych lub diety radnej, wsparcia sponsorów, czyli niemal bezkosztowo dla gminy. W efekcie odbywają się akcje o niewielkich nakładach, ale przynoszące nieporównywalnie duży efekt w postaci budowy kapitału społecznego, a nawet uzyskania dodatkowych źródeł finansowania np. celów charytatywnych: zorganizowanie festynu, podczas którego przeprowadzana jest zbiórka pieniędzy na nagrody dla najlepszych uczniów lub na leczenie chorego członka wspólnoty lokalnej⁵⁴. Imprezy kulturalne mogą pełnić wiele różnych funkcji, np. być elementem polityki informacyjnej gminy, poprzez uzyskiwanie informacji zwrotnych dotyczących funkcjonowania gminy⁵⁵.

Po czwarte, zwłaszcza wśród wójtów – kobiet zauważalne jest podejście, które można określić „pracą u podstaw”, czyli szereg posunięć mających na celu wzmocnienie usług społecznych. Jest to ukierunkowanie działań na wyrównywanie szans dzieci i młodzieży z obszarów wiejskich, tworzenie punktów przedszkolnych i żłobków oraz filii bibliotek. Ponadto jest to dbałość o ochronę zdrowia na poziomie gminy przez starania o lokalizację apteki w centralnej miejscowości, wysoką klasę obsady ośrodka zdrowia oraz zabezpieczenie osób starszych poprzez pozyskanie środków na domy seniora. Na znaczeniu zyskują pozamaterialne elementy i aktywizacja społeczeństwa, a w efekcie wytwarza się struktura sieciowa⁵⁶.

Uwzględniając powyższe czynniki liderki lokalne dostrzegają poziome konsekwencje funkcjonowania wspólnot wynikające ze zjawisk zachodzących w społeczeństwie. Efektywnie łączą je z implementacją sektorowych polityk publicznych, np. zmiany demograficzne – opieka zdrowotna, edukacja. Im większy zakres władzy lokalnej, tym częściej działania podejmowane przez liderki lokalne są kompatybilne z politykami publicznymi i mają wymiar wielopłaszczyznowy.

⁵⁴ (WZzY19).

⁵⁵ Jedna z liderki, w celu poznania opinii mieszkańców i ich pomysłów na rozwój gminy, podczas imprez okolicznościowych organizuje loterie fantowe, żeby otrzymać los, należy wypełnić krótką ankietę wskazując kierunki rozwoju gminy (ZRfX1).

⁵⁶ Nie o charakterze np. klientelistycznym lub w innych aspektach patologiczna.

Bibliografia

- Aksamit E., *Sprawczość i współsprawczość a stereotypy płci*, «Przegląd badań edukacyjnych» 2016, nr 22 (1).
- Bielak A., *Kobieta jako więźń konwencji. Kształtowanie etosu życiowego wobec współczesnych uwarunkowań i stereotypów*, «Acta Humana» 2015, nr 6 (1).
- Deaux K., Lewis L.L., *Components of gender stereotypes*, «Psychological Documents» 1983, nr 13.
- Drzonek M., *Reelekcje prezydentów miast w wyborach bezpośrednich w Polsce*, Kraków 2013.
- Finster A., Zientkowski P., *Problemy bezpieczeństwa społecznego jako wyzwanie dla gminy – jednostki samorządu terytorialnego*, «Przestrzeń, Ekonomia, Społeczeństwo» 2015, vol. 8 (2).
- Kaczmarek T., Wójcicki M., *Uspołecznienie procesu planowania przestrzennego na przykładzie miasta Poznania*, «Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny» 2015, vol. 1.
- Kołomycew A., Kotarba B., *Interes polityczny w realizacji polityki oświatowej*, Warszawa 2018.
- Korczak J., *Władztwo administracyjne gminy na przykładzie niektórych rozwiązań w zakresie zarządzania drogami publicznym*, «Studia Iuridica» 2020, vol. 85.
- Kuć-Czajkowska K., *Obszary funkcjonalne miast wojewódzkich w Polsce. Przestrzeń współpracy i konkurencji samorządów terytorialnych*, Lublin 2019.
- Kuś M., Szwed M., *Realizacja potrzeb ludzi starszych a zadania samorządu terytorialnego*, «Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie Seria: Res Politicae» 2012, wydanie specjalne.
- Machelski Z., *Lokalny wymiar polityki publicznej*, «Wrocławskie Studia Politologiczne» 2015, vol. 18.
- Mazurek B., *Transport publiczny – diagnoza perspektyw rozwoju samorządowych usług publicznych*, [w:] C. Trutkowski (red.), *Realizacja usług publicznych w jednostkach samorządu terytorialnego – ograniczenia, możliwości rekomendacje*, Warszawa 2016.
- Ostrom E., *Institutional Rational Choice: An Assessment of the Institutional Analysis and Development Framework*, [w:] P.A. Sabatier (red.), *Theories of the Policy Process*, Cambridge 2007.
- Parysek J.J., *Rola lokalnego samorządu terytorialnego w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym gminy*, «Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny» 2015, vol. 3.
- Przybysz I., *Kobiety w polityce lokalnej. Strategie partii politycznych w wyborach samorządowych w 2018 roku*, Badania, Ekspertyzy, Rekomendacje, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2019.
- Ronit K., Porter T., Harold D. Lasswell *The Decision Process: Seven Categories of Functional Analysis*, [w:] S.J. Balla, M. Lodge, E. Page (red.), *The Oxford Handbook of Classics in Public Policy and Administration*, Oxford 2015.
- Rosół K., *Kobieta-polityk – stereotypy płciowe a rzeczywistość społeczno-polityczna*, «Władza sądenia» 2018, nr 15.
- Ślęzak E., *Przemiany w rolach społecznych kobiet i mężczyzn*, «Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie» 2003, vol. 10.
- Trutkowski C., *Kondycja samorządu terytorialnego – różne perspektywy, rozbieżne interpretacje*, [w:] G. Gorzelak (red.), *Polska gmina 2015*, Warszawa 2016.
- Wojtczak K., *Kompetencje i zadania jednostek samorządu terytorialnego w zakresie bezpieczeństwa zdrowia ludności*, «Studia Prawa Publicznego» 2018, vol. 3B(23).
- Wontorczyk A., *Egoiści czy oszukani. Syndrom Nimby na przykładzie inwestycji drogowych*, «Czasopismo Psychologiczne» 2015, vol. 21 (2).
- Ziemiańczyk U., *Aktywność lidera jako zaczątek samoorganizacji w zmieniających się warunkach społecznych i gospodarczych*, «Więś i Rolnictwo» 2003, vol. 3 (120).

Zrałek M., *Zadania samorządu terytorialnego wobec wyzwań starzejącego się społeczeństwa*, «Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach» 2016, vol. 290.

Zybała A., *Polityka publiczna wobec teorii i jej praktyki w Polsce*, «Wrocławskie Studia Politykologiczne» 2015, vol. 18.